

Beeks gericht in 1724 liep uit de hand

door Jan van Helvoirt

De Heerlijkheid Hilvarenbeek had de jurisdictie m.b.t. halszaken over de dorpen Hilvarenbeek, Diessen, Westelbeers en Riel. Kort na 1331 werd de schepenbank ingericht waardoor hier vonnissen uitgesproken en executies voltrokken werden. Dat gebeurde vaak onder grote belangstelling van vele Bekenaren op het marktveld. De laagste inzetter bij de publieke aanbesteding mocht het schavot en de galg oprichten. Op 11 juni 1725 ging Hendrik Leemans dit karwei klaren voor f 29,-. Hij wist daarvoor een vierkant schavot te timmeren, 6 voeten (1.75 meter) boven de grond.

Bovendien moest hij *de halve galg daer in voegen en soo plaetsen dat de kaeck bequamelijck daer ingeplaetst is om justitie daer aen te doen*. Verder werd de kaak onder het schavot met twee steunen geschoord *ende soodanige gaten door de galgh en kaeck booren, soo de scherprechter den aennemer sal aenweysen*.

Enkele heydens (vaak waren dat landlopers of vagebonden van buiten) zouden ter dood gebracht worden. Na de executie werden de lichamen op een aan te wijzen plaats *aen het buyten gericht op gehangen*. Hier wordt de galgenberg mee bedoeld. Daar moest de aannemer *setten eenen eycken pael, langh 20 voet en dik 1 voet op zijn kruis boven de grond*. Het oude *rath* werd er afgeslagen en door een nieuw vervangen. Met behulp van touwen en katrollen werden de lijken daar tentoongesteld.

Terechtstellingen kwamen in onze regio in de plaatsen die de hogere jurisdictie bezaten regelmatig voor.¹ In Tilburg werden op 30 juni 1725 en 19 april 1727 twee *mans persoonen wegens begaene diefstallen en gedreygde brandstigtingen met de koorde gestraft en opgehangen*.

In Vught werd een moordenaar *met den swaerden gestraft dater de doot op is gevolgt*. In Venloon werd op 26 september 1726 iemand *over meenigvuldige huysbraken en andere swaere delicten met de koorde gestraft* tot hij overleed. Een ander werd op die dag publiek gezeseld. In Waalwijk werden op 15 mei 1727 twee vrouwen *geworgt, gebrant en geblaekt tot de doot*. Een derde vrouw werd opgehangen.

Scherprechter op bezoek

Bij belangrijke verhoren en bij het voltrekken van de vonnissen werd altijd een 'scherprechter' aangewezen. Zo werd op 15 maart 1710 mr. Georges Stoet, scherprechter of beul van Breda, ontboden.²

Hij ondervroeg Jan Matthias in het Beekse raadhuis, die bekende dat hij met een pistool gewapend met nog iemand de wacht gehouden had tijdens een overval. Hij verklaarde verder dat zekere Jan Custers een naam doorgegeven had en daardoor bang geworden was: *hem dreichde soo hij iets quam te seggen dat hij sijn huys soude in den brandt steecken en seyde soo hij quam te loopen dat hij hem soude door de cop schietten*.

Deze gedetineerde was bovendien de 'uitbreker' die verklaarde zonder hulp van iemand uit de Beekse gevangenis gekomen was. Hij was toch maar gebleven *omdat syn vrouw swanger was*. Hij was er niet mee getrouwd maar *daerbij verceert tsedert maart 1709*. Beiden werden *ter tortuere* gebracht, maar bekenden *buyten pijn en banden!* Op vrijdag 21 maart werd het vonnis uitgesproken. De volgende dag werd *met veel ordne en sonder de alderminste opstaeckel tot genoegen van alle ingesetenen* de executie voltrokken.

De man werd opgehangen. De vrouw werd, nadat zij buiten haar 'man' had zien ophangen, *aende kaeck op een schavot strengelijck gegeesselt* en verbannen uit de Vrijheid en Dingbank van

¹ Heerlijheidsarchief Hilvarenbeek. Kwartiervergadering 17 mei 1727.

² R.A.H. Hilvarenbeek R 208 f 241.

Hilvarenbeek.

Drost Coenraedts, die toch wel een beetje in zijn maag zat met deze snelle berechting en de hoge kosten, schreef de Heer van Hilvarenbeek: *Ick hebbe seer veel chagreyn en moeyelijckheden uyt gestaen. Egter syn wij de saake soo verre te boven gecomen dat rede hebbe om u wel ed. te filiciteren met de possessie en executie vande criminele jurisdictie!*³

's Avonds werd het lichaam ter aarde besteld tot groot genoeg van de Bekenaren, al ist dat sy groote en swaere oncosten vande executie hebben moeten dragen. De totale kosten van 1000 gulden werden betaald door alle dorpen van de Meierij.

Overval tussen Goirle en Riel

Op een mooie middag in de zomer van 1724 reed Adriaen Gerritsen uit Vught fluitend dwars door de heide, de slechte klinkerweg lag er toen nog niet, naar Riel. Het was 15 augustus, juist na 5 uur. Plotseling kwamen drie mannen uit het niets en werd hij *stevig aengerant!* De ene had hem *van achteren bij de kraegh gevath* en een andere *met swart hair* kwam hem van voren toespringen met het pistool op de borst. De derde typeerde het slachtoffer als *een oud manneke met een schippers wambos aan*. Onze reiziger werd letterlijk uitgeschud: 5 schellingen was de geringe buit.⁴

Jaren later zou een veel ernstiger misdrijf daar in de buurt plaatsvinden! Peter de Groot en Jan van Broekhoven hadden naast het voetpad tussen Riel en Alphen *het cadaver* van Adriaen Leemans uit Tilburg gevonden: *voorwaarts over en met de rechter arm in het water en gedeeltelijk met het hoofd.*⁵ Het lijk werd zorgvuldig naar het huis van Cornelis Hoefmans gedragen, alwaar de Beekse dorpschirurgijn *een caterne op de pulma of Loos*, met uitwendige wonden en schuimachtig bloed uit de mond constateerde. De daders werden nooit gepakt!

Op zich was een overval een zwaar vergrijp en werd streng gestraft. Het dragen van een vuurwapen en zeker het dreigen daarmee, toen zag men nog in welke gevolgen dat wel niet kon hebben, leidde in die tijd onherroepelijk tot de doodstraf!

Op 13 november kwam het slachtoffer vanuit Vught naar Hilvarenbeek. In de gevangenis in de Beekse toren moest hij komen getuigen of de gedetineerde gevangenen aldaar zijn zijn aanvallers waren geweest.

Ook Peter Schricks, de ondervorster uit Alphen, kwam speciaal naar Beek om een bandiet te herkennen: Jan Anthony Degener.⁶ Deze had te Rijckevorsel aan de Leemputten ook al een licht vergrijp gepleegd. Hij was erg lui uitgevallen en had een willekeurig manspersoon gedwongen een *manskorfmandje* te dragen, tot Baarle toe!

Vervolgens had hij daar bij Wouter Schat een stuk katoen uit zijn kleren getrokken en aan de vrouw van Frisken Leenhout gegeven: *Daer votskont, maeckt uw kinderen daer een kleedt off een voorschoot van.* Blijkbaar was onze gedetineerde een goede kennis van die familie.

Toen Frisken zelf thuishkwam zei hij: *Jan Anthony, zit ghij hier! Ick dacht dat daer een vatsige schoenlapper zat. Hat ick geweten dat ghij hier waert....ick sou in drie sprongen hier geweest syn.*

Het schavot met de galg aanbesteed

Op maandag 11 december 1724 zou Jan Anthony Degener op het marktveld ter dood gebracht worden. In die tijd was 'de halve galg' voor mannen het gebruikte middel om de gedetineerde ter dood te brengen.

Op 5 december, er kwam toch nog een cadeautje, werd *het opmaecken van het schavoth* publiek aanbesteed. Het moest zoals gewoonlijk een oppervlakte van 18 voeten (ruim 5 meter in het vierkant) hebben en dezelfde hoogte als voorheen: 1.75 meter.

Er kwamen 30 palen onder en werd *wel gesweept dat het stijff en sufficient is met een leun daerom.*

³ Heerlijkheidsarchief Hilvarenbeek. nr. 16.

⁴ R.A.H. Hilvarenbeek R 209 f 131.

⁵ R.A.H. Hilvarenbeek R 213 f 97v.

⁶ R.A.H. Hilvarenbeek R 209 f 131v.

Zo zou niemand onverwacht het 'podium' kunnen bestormen en de orde verstoren! Hendrik Walschots, de smid en aannemer, moest de ladders uit de toren halen en tegen het schavot plaatsen; *de lange leer tegen de galgh.*⁷

Walschots beurde liefst 50 gulden. Daarvoor moest hij wel leveren: 't rath en post met het ijswerck daer toe nodigh, soo alhier op 't schavoth als op 't gericht. En dat bleek nog steeds *op de heyde* te staan. Na afloop moest hij de ladders en het kruis van het schavot weer in de toren opbergen...voor de volgende klant! Vervolgens beurde Peter Sweens nog 8 gulden. Hij leverde nl. voor de manschappen van Hilvarenbeek een ton bier, *daer toe oock twee pont taback, sijnde 't vuer daeronder begrepen.*

De scherprechter, mr. Jan Calen uit 's Hertogenbosch beurde voor *de tortuer en executie* 90 gulden. Het leveren van de ketting leverde 5 gulden op en *het vootje voor syn knegt* twee gulden.

Veiligheid rondom het schavot even zoek

Uit de gehele Heerlijkheid van Hilvarenbeek werden op de bewuste maandag in totaal 156 weerbare mannen opgetrommeld:

-Beek	100
-Diessen	36
-Riel	12
-Westelbeers	8

Iedereen moest voorzien van *goet en sufficiente snaphaenen* op tijd op het marktveld komen. Het was uiteraard ten strengste verboden *soo voor als naer de executie bij ofte ontrent het schavoth te schieten.*⁸

Er werden veiligheidsmaatregelen genomen zodat er geen ongeregelheden zouden plaatsvinden. En dat kwam als gevolg van een mislukte of te langdurige terechtstelling nog al eens voor!

Toen de beul in Brussel in 1505 een delinquent opknoopte, brak het touw en viel het slachtoffer pardoos op de grond: de 'arme beul' werd door de omstanders bijna gelynd. Enkele jaren later werd de scherprechter in dezelfde stad met stenen bekogeld. Een andere beul die beschonken was, wist de onthoofding niet in een slag te voltrekken. Deze schlemiele beul werd door het tierende volk met stenen en stokken afgemaakt.⁹

In Antwerpen liep een mislukte executie echt uit de hand. Op 21 mei 1666 kreeg een door het zwaard veroordeelde misdadiger slechts een lichte verwonding aan zijn hals. De beul wilde hem alsnog wurgen en al worstelend tuimelden ze van het schavot. Een complete chaos was het gevolg waarbij het schavot totaal vernield werd!

Ons schavot in 1724 werd opgetimmerd tegen de zuidwest kant van de toren: de kaak die daar stond werd immers netjes 'ingetimmerd'!

Toen Anthony Degener opgehangen was en het geluid van de klokken uit de toren weggeëbd was over de onschuldige slaperige gehuchten, wierpen de beul Jan Calen en zijn knecht het geëxecuteerde lichaam meedogenloos op de kar, die klaar stond om naar de galgenberg op de Gorpse hei te rijden.

Daar tegenover bij de Heimolen vond trouwens een aantal jaren eerder nog een geweldige afstraffing plaats: het recht werd hier in eigen hand genomen. Schepen Niclaes Daniels had kennelijk de schouw niet goed gevoerd bij Wouter Elias van Oirschot. Wouter zou samen met Jan Henrick Verbanit hem wel eens opwachten als hij naar huis liep, naar Gorp.¹⁰

Int gebergte by den molen kwam Niclaes hen tegen en zei nog netjes: *Goede n'avont!* Met een *stock ofte klippel* werd de schepen geweldig in elkaar geslagen. Behalve twee klappen op het

⁷ R.A.H. Hilvarenbeek R 123 f 421v.

⁸ O.A.A. Hilvarenbeek nr. 97, f 92.

⁹ F. van Hemelryck, Misdadigers tussen rechter en beul.1984.

¹⁰ R.A.H. Hilvarenbeek R 207, f 239v, september 1690.

rechter been, een op zijn enkel en een op zijn knie, had hij *een opengeslagen wonde recht op de groote scheenbeen en twee sneyen door desselfs rock.*

Men was al de gehele dag op zoek naar Daniels geweest en Van Oirschot briede *dat hij hem eens moste affslaegen ofte aen synen rugh comen.*

Na afloop kon hij er zelfs in de kroeg spottend mee lachen: *Daer is dan eyer schepen tegen de molen gelopen!* Een aanval met voorbedachten rade.

Dat hoeft zeker niet gezegd te worden van de perikelen na de executie van Anthony Degener op het marktveld. Iedereen ging aanstalten maken om weer naar huis terug te gaan, want de term 'hanggroep' jongeren kende men toen nog niet!

Plotseling kwam Paulus Vermeulen uit Riel gewapend voor de deur van Bossy staan, die in de Wouwerstraat woonde ten westen van de predikant; de Wouwerstrat liep toen nog door tot het begin van de Voortsepad. Hij had het vuurwapen van Hendrik de Bont afgenomen. Buiten op de stoep zaten Jan Adriaen van Beek en Nicolaas van Bossy zelf, die getuigen waren van een regelrechte aanval van Vermeulen op de beul. Zij zagen dat Vermeulen verschillende keren het roer afschoot, waardoor enkelen gekwetst op het plankier neerstortten.¹¹ De knecht van de scherprechter werd in zijn been getroffen. Een andere persoon *aende hals, den derde achter in 't hoofd.* De beul zelf bleef buiten schot en kwam met de schrik vrij. Met hangen en wurgen wist hij te ontkomen.

Hartverscheurende kreten moeten het geroezemoes op het uitgewoonde grauwe marktveld van de Hartveroverende Heerlijkheid ijselijk hebben doen verstommen. Om de zaak niet te laten escaleren werd Vermeulen onmiddellijk uit het gezelschap van Riel *geretireerd!* Na afloop werd, zoals gebruikelijk, bij Lambert Moonen een maal gehouden! 's Middags kwamen bij hem 14 man *spijsen*, voor ieder 10 stuivers en voor elk persoon een kan wijn à 12 stuivers de kan! Zo iets moest aan de kaak gesteld worden. Als er trouwens iemand aan de kaak gesteld had moeten worden, dan was het bovengenoemde Nicolaas de Bossy wel.

Op maandag 27 juli 1744 klopte hij bij Engelberta Muts, huisvrouw van Johannes Dispa aan. De huisvrouw riep: *Jansje, ben je daar?*, waarop De Bossy antwoordde: *Dat ben ik, den ouden Bossy!* Hij mocht binnenkomen in het achter keukentje, waar zij zwarte kousen zat te stoppen. De Bossy sloot het deurtje en opende meteen *zijne schamelheyt bloot en tragte verders by haer boesem te vatte, omme tot een vuyl en ongeoorloft oogmerck te geraaken.* Voor schepenen wilde de vrouw *alle quade geruchten* in Beek de wereld uit helpen. Bovendien merkte zij nog op dat zij nooit *eenige vleeselijcke conversatien ofte schijn des quaads* met De Bossy had gehad.¹²

Boze tongen beweren overigens dat hier en daar de kaak weer in opmars is. Aan de zuidwest voet van de Beekse toren is die evenwel nog niet opnieuw gesignaleerd.

¹¹ R.A.H. Hilvarenbeek R 209 f 134.

¹² R.A.H. Hilvarenbeek R 209, f 497.